UYGUR HARFLİ OĞUZ KAĞAN DESTANI İLE ORHON YAZITLARINDA BOZKIR KÜLTÜRÜNE AİT UNSURLAR*

Common Elements of Steppe Culture in The Epic of Oguz Khagan with Uighur Alphabet and Orkhon Inscriptions

Dr. Öğr. Üyesi Salih DEMİRBİLEK**

ÖZ

Bu çalışmada Uygur Harfli Oğuz Kağan Destanı ile Orhon Yazıtları arasındaki ortak atlı göçebe kültürüne ait şu motifler karşılaştırıldı: Kök tanrı inancı, yaratılış miti, alp (kahramanlık) miti, cihan hâkimiyeti düşüncesi, kağanın halka karşı sorumluluk taşıması, halkın kağana karşı sorumlulukları (mutlak itaat), ad – unvan verme ritüelinin varlığı, atlı yaşam tarzı, kurt motifi, toy (kurultay). Kök Tanrı inancı her iki metinde de ortaktır. Oğuz Kağan olsun Köktürk kağanları olsun yetkilerini Kök Tanrıdan aldıklarına inanmaktadırlar. Yine her iki metinde Gök'ün kutsiyeti ve üstünlüğü ön plandadır. Her iki metinde gök ve yer birbirini tamamlayan bir bütünün parçaları olarak görülmektedir. Eski Türklerde alplık erkeklerin en temel özelliklerinden birisidir. Bozkırda ayakta kalmak güçlü olmaktan geçmektedir. Her iki metinde de alplık ön plandadır. Cihan hâkimiyeti düşüncesi bozkır devlet başkanlarının misyonlarından biriydi. Bu yüzden her iki bozkır metninde cihanın mutluluğu tek bir kağanın hâkimiyetine bağlı olarak düşünülmektedir. Gerek Oğuz Kağan gerek Köktürk kağanlarının akınlarının arkasında bu sebep yatmaktadır. Her iki metinde Kağan halka karşı bir sorumluluk hissi taşımaktadır. Bu sorumlulukların temelinde halkın refahı ve mutluluğunu sağlamak gelmektedir. Yine Kağanın halka karşı sorumlulukları olduğu gibi halkın da kağana karşı sorumlulukları vardı. Bunların başında halkın kağana itaatleri ve onu düşmanlara karşı yalnız bırakmamak başta geliyordu. Bozkır kültüründe ad-unvan elde etme muhakkak bir kahramanlığa dayanıyordu. Her iki metinde de bu ritüelin izlerine rastlanılmaktadır. Bozkır savaşçısının olmazsa olmazı attır. At bozkır savaşçısının eli koludur. Her iki metinde de atın kahraman için taşıdığı önem ayrıca belirtilmiştir. Kurt, bozkır Türk halkının önemli kültlerinden biridir. Özellikle Oğuz Kağan Destanında Oğuz Kağan'a yolunu şaşırdığında ona yol gösterir. Orhon Yazıtlarında da Kağanın ordusu gücünden dolayı kurt gibi tasvir edilmiştir. Eski Türklerde toy (kurultay) günümüzdeki meclis gibiydi. Önemli kararlar burada alınırdı. Her iki metinde kağanlar toylarda halkına hitap ederlerdi. Ahmet Bican Ercilasun'a göre, Türk edebiyatının aynı zamanda ilk yazılı nutuk metni olan Orhon Yazıtları, bilindiği gibi, VII. yy.la; Uygur harfli Oğuz Kağan Destanı ise XIV. – XV. yüzyılla tarihlendirilmektedir. İki bozkır metnini karşılaştırdığımızda benzer pek çok nokta olması şaşırtıcı değildir. Bu durum, Orhon Yazıtlarındaki kültürel kodların, destanın yazıya geçirildiği geç dönemde bile devam ettirildiğini göstermesi açısından önemlidir. Her iki metin de Türk bozkır kültürünü yansıtan temel metinlerdir. Bu metinlerin arasında uzun zaman olmasına karşın, ortak pek çok noktayı taşımış olmaları, aynı kültürün metinleri olduklarının göstergesidir. Metinlerin bozkır (atlı göçebe) medeniyetinin temel birçok ögesini bulundurmaları, bu kültürün sağlamlığını ve canlılığını da göstermektedir. Türk bozkır kültürü, sadece Ötüken ile sınırlı kalmamış, ilk İslami devletlerde de varlığını korumuştur. İlk İslami devletler din ve bölge farklılığına rağmen, Taşağıl'ın deyimiyle *model devlet* Köktürk devletinin kültürünü yaşatmaya devam ediyorlardı. Türkler, her ne kadar yerleşik hayata geçmişlerse de bozkır kültürünü gittikleri yerlere de taşımışlardır. Her iki metin bunun canlı birer örneğidir.

Anahtar Kelimeler

Orhon Yazıtları, Oğuz Kağan Destanı, Bozkır kültürü, göçebe kültürü, kültürel devamlılık.

ABSTRACT

In this study, the following motifs belonging to the common nomadic culture between The Epic of Oguz Khagan with Uighur Alphabet and Orkhon Inscriptions have been compared: Myth of the God Kök, myth of creation myth of alp (heroism), myth of world domination, khan's responsibility for to the people, the people's responsibility to the khan, the title giving ritual, nomadic lifestyle, wolf motif and toy (meeting). The belief in Kök God is common in both texts. Oğuz Khagan and Köktürk Khagan both believe that they received their authority from the Kök God. Again in both texts, Gök's power and superiority are at the forefront. In both texts, the sky and the earth are seen as parts of a complementary whole. For the ancient Turks, being alp was one of

* Geliş tarihi: 3 Ekim 2019 - Kabul tarihi: 12 Mart 2020
Demirbilek, Salih. "Uygur Harfli Oğuz Kağan Destanı İle Orhon Yazıtlarında Bozkır Kültürüne Ait Unsurlar" *Millî Folklor* 125 (Bahar 2020): 60-70

** Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Samsun/Türkiye.
salihd@omu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-6000-7656

the most basic characteristics of men. Being able to survive in the steppe requires strength. In both texts, being alp is in the foreground. The idea of world domination was one of the duties of the heads of state. Therefore, in both steppe texts, the happiness of the world is thought to be dependent on being ruled by one person only. The reason behind this is thought to lie on the raids of both Oğuz Khagan and Köktürk Khagan. In both texts, Khagan has a sense of responsibility towards the public. The basis of these responsibilities is to ensure the welfare and happiness of the people. Again, the Khagan had a responsibility towards him and the people. The most important of these was the obedience of the people to the Khagan and not to abandon him when the enemy attacks. In the steppe culture, acquiring a title was based on heroic deeds. Both texts have traces of this ritual. The horse is the sine qua non of steppe warrior. The horse serves a vital role in the war for the warriors of the steppe. In both texts, the importance of the horse for the hero is also stated. The wolf is the totem of the Turkish people of the steppe. Especially since a wolf shows the way to Oguz Khagan when he is lost. In Orkhon Inscriptions, the Khagan's army is depicted as a wolf because of its power. In the ancient Turks, the toy (convention) was like the assembly today. Important decisions were made here. In both texts, the khagan used to appeal to the people at toys. According to Ahmet Bican Ercilasun, Orhon Inscriptions, which is the first written speech of Turkish literature, was written in 7th century and the epic of Oguz Khagan with Uighur alphabet is dated to 14-15th centuries. It is not surprising that there are many similarities when comparing the two steppe texts. This is important in terms of showing that the cultural codes in the Orhon Inscriptions were maintained even in the late periodswhen this epic was written. Both texts are primary resources reflecting the Turkish steppe culture. Although there is a long period of time between these two texts, the fact that they contain many similarities is an indication that they are the text of the same culture. The fact that the texts contain many basic elements of the steppe (nomadic) civilization also shows the robustness and vitality of this culture. The Turkish steppe culture was not only limited to Ötüken but also preserved its existence in the first Islamic states as well. Despite the differences in religion and region in the early Islamic states, the model state as stated by Taşağıl continued to keep the culture of the Köktürk state. Although the Turks have established a settled life, they have carried the steppe culture wherever they move. Both texts are vivid examples of this.

Key Words
Orkhon Inscriptions, The Epic of Oguz Khagan, steppe culture, nomad culture, cultural continuity.

Giriş

Oğuz Kağan Destanı, İslamiyet öncesi oluşmuş destanlardan biri olmasına karşın unutulmamış; İslamiyet sonrası da önemini korumuştur. Destan, İslamiyet sonrası müverrihlerce islamî ögelerle bezendirilmiş ve âdeta bütün Türklerin soy kütüğünün mihenk taşı mahiyetine büründürülmüştür. Böylece Türklerin tarih sahnesine çıkışını ve fütuhata başlamalarının çıkış noktasını Oğuz Kağan ile başlatmak, bir gelenek halini almıştır.

Oğuz Kağan'ın, Hun Kağanlarından *"Börü Tonga (veya Tukta /Motun) Yabgu (MÖ 209-174)"* (Ergin 1988: 9; Gömeç 2018: 17) yahut VII. yy.da yaşamış "*Saka hükümdarı Alp Er Tonga*[1]*"* olduğu (Karatay 2017: 54) şeklinde görüş ileri sürülmesine karşın, tarihî kişiliği henüz layıkıyla aydınlatılamamıştır. Oğuz isminin kökenine dair de pek çok görüş belirtilmiştir. Bunların içerisinde Macar âlimi J. Nemeth'in "*ok (oymak) + z (Çokluk eki)"* şeklindeki çözümlemesi ilim âlemince daha çok rağbet görmüştür (Sümer 2016: 20).

Oğuz Kağan Destanı, günümüze iki ayrı kaynaktan ulaşmıştır. *"Bunlardan biri Uygur harfleriyle Türkçe yazılmış "İslâm öncesi versiyonu", diğeri ise Farsça kaleme alınmış "İslâmî versiyonu"dur."* (Koca 2011: 510).

İslâm öncesi dönemi anlatan Oğuz Kağan Destanı'nın Uygur harfli Paris nüshası, Türkçe en eski nüshadır[2]. Bu nüshanın hangi müstensihçe, hangi coğrafya ve zamanda kaleme alındığı tespit edilmemekle birlikte taşımış olduğu dil özelliklerinden hareketle eseri neşreden F. Ağca, *"14. yüzyılın sonları ile 15. yüzyılın başlarında Moğolların hâkim olduğu Çağatay dil alanının hâkim olduğu coğrafyada,*

Oğuz ve Kıpçak ağızlarının da karışımıyla yazıldığını ifade etmek mümkündür." demektedir (Ağca 2016: 61).

Oğuz Kağan Destanı'nın islamî versiyonlarının kaynağı ise Moğol tarihçisi Reşideddin'in kaleme aldığı *Câmi'üt-Tevârih*'in ikinci cildindeki Oğuznâme'dir[3]. XVII. yüzyıl Çağatay Türkçesi dönemi eserlerinden Ebulgazi Bahadır Han'ın *Şecere-i Terâkime*'si (Kargı Ölmez 1996: 31) ve Yazıcıoğlu Ali'nin *Tevârih-i Âl-i Selçuk*'taki Oğuznâme (Bakır 2017: LI) de bu varyanta dayanır. Oğuznâme yazmak / düzmek geleneği sonraki dönemlerde artarak devam etmiştir. Osmanlı tarihçilerinden Mehmed Neşrî'nin XVI. yüzyılda kaleme aldığı *Kitâb-ı Cihân-nümâ*'sının 'Giriş' kısmında kısa bir Oğuznâme yer almaktadır. (Unat-Köymen 1987: 9-21). Akkoyunlu tarihçi Ebu Bekr-i Tihranî'nin *Kitab-ı Diyarbekriyye*'sinde Uzun Hasan'ın şeceresi sayılır. Hz. Âdem'den itibaren on dört atadan sonra soyu Oğuz Kağan'a bağlanmaktadır (Öztürk 2014: 30). Âşık Paşazade, Osmanlıların soyunu yine on dört atadan sonra Oğuz Kağan'a dayandırmaktadır. (Yavuz-Saraç 2003: 53).

Oğuzların Batı Türkçesiyle kaleme alınmış *Dede Korkut Oğuznâmeleri*'nde de Oğuz Kağan Destanı ile örtüşen pek çok nokta bulunmaktadır (Ercilasun 2007a: 460-485). Oğuznameler hakkında çalışmalara yenileri eklenmeye devam etmektedir[4].

Oğuz Kağan Destanı ve Orhon Yazıtları

İslamiyet öncesi Türkçenin işlek en eski yazılı ürünleri, II. Köktürk devletinden kalma Orhon Yazıtlarıdır. Bu yazıtlar içerisinde *Köl Tigin* (684-731) Yazıtı (dikiliş tarihi: 21 Ağustos 732) ve *Bilge Kağan* (683-734) Yazıtı (dikiliş tarihi: 24 Eylül 735), ayrı bir öneme sahiptir (Tekin 2017: 12). Bu iki yazıt, kağan tarafından bizzat diktirilmiştir ve bu yönüyle âdeta devletin birer siyasî manifestosu hükmündedirler. Ayrıca yine bu metinler, dönemlerinin kültürünü yansıtan mevcut en sağlam metinlerdir.

Hun hükümdarı Mete ya da Saka hükümdarı Alp Er Tonga'nın şahsında vücut bulmuş Oğuz Kağan Destanı'nın şüphesiz Köktürkler arasında yaşatılması şaşırtıcı olmaz. Birbirinin tarihî devamı olan iki bozkır metni, kültürce de birbirlerinin devamı niteliğindedir. Oğuz Kağan Destanı'nın aslında bozkır (atlı göçebe) kültürünün sözlü bir metni olması, onun bozkır (atlı göçebe) kültürünün yazılı metinleri olan Orhon Yazıtları'yla birçok ortak noktasının bulunmasını gerekli kılmaktadır.

Orhon Yazıtları ile Uygur harfli Oğuz Kağan Destanı'nda bozkır (atlı göçebe) medeniyetine dair şu ortak kültür kodlarını görebiliriz:[5]

Kök Tanrı inancı

Eski Türkçede *Kök Tengri* ikilemesinde yer alan her iki sözcük: *"Gökyüzü, sema"* temel anlamının dışında; bu sözcüklerden kök sözcüğü aynı zamanda *"mavi"*; Tengri sözcüğü ise *"yaratıcı"* yan anlamlarına sahipti (Ağca 2015: 215). Köktürkler, kağanlarını *"göksel hükümdarlar"* olarak kabul ediyorlardı (Esin 2001:21). Gerek Orhon Yazıtları gerekse İslam muhiti dışında yazılmış Oğuz Kağan Destanı'nda yer alan inanç Kök Tanrı inancıdır.

Oğuz Kağan, tek Tanrıya tapmakta ve yalvarmaktadır. Destana göre bu yalvarma bitmeden, gökten mavi bir ışık iner ve bu ışığın içinde *ilâhî gök*'ün armağanı olarak güzel bir kız Oğuz Kağan'a eş olarak verilir. Oğuz Kağan'ın bu eşinden olacak erkek çocuklarına "Gün, Ay, Yıldız" adları verilir.

"k(i)ne künler-de bir kün Oguz Kagan bir yir-de Teŋri-ni calbarguda irdi.[Yine günlerden bir gün Oğuz Kağan Tan-

rıya yalvarmaktaydı.]*" 6 /4-6* ifadesi onun samimiyetini de göstermektedir. Destanın sonunda, kendisinin yapmış olduğu fetihleriyle Tanrı'ya olan borcunu ödemiş olduğunu bizzat kendisi dile getirir:

kök teŋri-ge men ötedim, sen-ler-ge bire men yurdu[m, tep tedi.] 42/7 [Tanrıya borcumu ödedim. Yurdumu size veriyorum." dedi.]"

Benzer düşünceleri Orhon Yazıtlarında da görürüz. Burada da kağan ve ulusun kaderini elinde tutan *kök teŋri* vardır. Orhon Yazıtlarında kağan, Tanrı'nın bizzat yeryüzündeki halifesidir. Kağan olarak seçilmesi Tanrının bağışlamış olduğu lütuf (kut)u sayesindedir. Bu lütuf (kut) yazıtlarda sık sık vurgulanır:

KT-G 1 teŋriteg tengride bolmış türük bilge kagan bo ödke olortum [(Ben) Tengriteg Tengride Bolmış Türk Bilge Kağan('ım).]

KT-G 9 teŋri yarlıkadokın üçün özüm kutum bar üçün kagan olortum [(Ebedî) gök lütfettiği için (ve) kendi talihim olduğu için kağan olarak tahta oturdum.]

Orhon Yazıtlarında Kök Tanrı ölümsüzdür ve insanoğlu onun iradesinin dışına çıkamaz:

KT-K 10 özüm sakıntım. öd teŋri aysar kişi oglı kop ölgeli törömiş [Zaman ve (ebedî) gök şöyle demiş: "İnsanoğlu hep ölümlü yaratılmış."]

Her iki metindeki kağanlar, yerdekilerin ve göktekilerin kaderlerini elinde tuttuklarına inandıkları *Kök teŋri*'ye minnet duygularıyla bağlıdırlar. *Kök teŋri* ibaresi Anadolu'da yazılmış ilk mesnevilerde *gök tenrisi / gök tanrısı* şeklinde de kullanılmıştır (Bilgin 2005: 195).

Yaratılış miti

Destanda, Oğuz Kağan'ın eşlerinin biri, ışık huzmesi içerisinde; diğeri bir ağaç kovuğunda karşısına çıkar. Işık huzmesinden çıkan eşinden olan çocuklara *"Güneş, Ay, Yıldız"*; ağaç kovuğundan çıkan eşinden olan çocuklarına ise *"Gök, Dağ, Deniz"* adlarını vermiştir. Ercilasun'a göre bu adlandırmalar,*"Türklerin, kâinatın yaratılışı hakkındaki ilk inanışlarının çok değişmiş olarak destana yansıması"* şeklindedir (Ercilasun 2007b: 450).

Orhon Yazıtlarında bozkır kültürünün yaratılış miti de yer almıştır ve buna göre yaratılış aşamaları şu şekildedir:

BK D 2-3 üze kök teŋri as[ra yagız yėr kılıntokda ėkin ara kişi oglı kılınmış] kişi oglınta üze eçüm apam bumın kagan istemi kagan olormış olorupan türük bodunıŋ ėlin törösin tuta bėrmiş ėti bėrmiş "Yukarıda mavi gök, [aşağıda yağız yer yaratıldığında ikisinin arasında insanoğlu yaratılmış.] İnsanoğlunun üzerinde atalarım, dedelerim Bumın Kağan (ve) İstemi kağan tahta oturmuş. Tahta oturup Türk halkının ülkesini (ve) yasalarını tutuvermiş, düzenleyivermiş."

Her iki metinde gök ve yer birbirini tamamlayan bir bütünün parçaları olarak görülmektedir.

Alp tipi

Eski Türklerde, alplık erkeklerin en temel özelliklerinden biridir. Köktürklerde kağan olacak kişiden: *"Bilge, alp, doğru sözlü ve erdemli"* olması beklenilir (Taşağıl 2013: 181).

Oğuz Kağan Destanı, baştan sona destanî bir metin olduğundan epik ögelerle doludur. Kaldı ki, Oğuz Kağan doğduğunda bile görünümüyle harikuladedir. Destan süresince aşılmaz yolları, engelleri aşar; yenilmez düşmanları yenilgiye uğratır. Destan sonunda, fethedilmedik bir yer bırakmamıştır.

Gerek Oğuz Kağan olsun, gerek Bilge Kağan'ın adına yazıt diktirdiği kardeşi Köl Tigin olsun, her ikisinin ortak noktalarından biri de muhteşem birer savaşçı olmalarıdır.

KT-K 8, 9, 10 oguz yagı ordog basdı

köl tėgin ögsüz akın binip tokuz eren sançdı ordog bėrmedi ögüm katun ulayu öglerim ek<e>lerim keliŋünüm kunçuylarım bunça yeme tirigi küŋ boltaçı erti, ölügi yurtda yolta yatu kaltaçı ertigiz köl tėgin yok erser kop ölteçi ertigiz [Düşman Oğuzlar karagâhı bastı. Köl Tegin öksüz ak atına binip dokuz askeri mızrakladı. Karargâhı vermedi. Annem hatun (ve) diğer (üvey) annelerim, ablalarım, gelinlerim, prenseslerim, bunların dirisi cariye olacak idi, ölüsü de orada burada kala kalacaktınız. Köl Tegin olmasaydı hepiniz ölecektiniz.]*"*

KT-K 1 "<…> birle koşu totok birle süŋüşmiş erin kop ölürmiş ewin bar[kın <…> kop kelürti [<…> ile askerî vali Koşu ile savaşmış, askerlerini tamamen öldürmüş. Evini barkını <…> tamamen getirdi.]"

Bozkırda ayakta kalabilmek güçlü olmaktan geçmektedir. Bu yüzden bozkır milletleri çocuklarını daha küçükken eğitirler, yararlı bir iş yapıncaya kadar asıl isimlerini koymazlardı. Bu anlayıştan hareketle her iki metinde de alplık yüceltilmiştir.

Cihan hâkimiyeti düşüncesi

Cihan hâkimiyeti düşüncesi *"bozkır devlet başkanlarının vazifelerinden"* biriydi (Kafesoğlu 2003: 363). Oğuz Kağan Destanı'nda, Oğuz Kağan büyük bir toy verir, şölene herkes gelir, yeme içme olur. Ardından Oğuz Kağan, beylere ve halka şu emirleri buyurur:

"men sin-ler-ge boldum kagan; alalıŋ ya takı kalkan; tamga biz-ge bolsun buyan; kök böri bolsun-gıl uran; temür cıdalar bol orman; av yirde yörüsün kulan; takı taluy takı müren; kün tug bol-gıl kök korıkan, tep tedi. Kine andın soŋ Oguz Kagan tört sarı-ga carlıg cumşadı, bildür-gülük bitidi, ilçi-ler-i-ge birip yiberdi. 11/6-9, 12/1-5 [Ben sizlere kağan oldum; yay ve kalkanları alalım; damgamız bize şans getirsin; bozkurt naramız olsun; demir mızraklar orman gibi çok olsun; yabanî av yerinde yürüsün; işte deniz, işte ırmak; güneş, bayrak; gök, çadır olsun dedi. Ardından Oğuz Kağan dört bir tarafa emir gönderdi, fermanlar yazdı ve bunları elçilere verip gönderdi.]" (s.109-110)

Cihan hâkimiyeti düşüncesi[6] Orhon Yazıtları'nda da çok canlı bir idealdir ve yazıtın pek çok satırında dile getirilmiştir:

KT-G 2, 3"ilgerü kün tugsıka bėrgerü kün ortosıŋaru kurıgaru kün batsıkıŋa yırgaru tün ortosıŋaru anta içreki bodun ko[p] m[aŋ]a kör[ür].bunça bo[dun] <..> kop ėtdim [Doğuda gün doğusuna, güneyde gün ortasına, batıda gün batısına, kuzeyde gece ortasına kadar, oradaki tâbi halklar bana bağlıdır. Bu kadar halk <…>hepsini düzene soktum.]

KT-D 2 "tört buluŋ kop yagı ermiş. sü sülepen tört buluŋdakı budunug kop almış kop baz kılmış başlıgıg yüküntürmiş, tizligig sökürmiş [Dört taraf hep düşmanmış. Ordu sevk ederek dört taraftaki halkları hep ele geçirmiş, tâbi etmiş. Mağrurlara baş eğdirmiş, asilere diz çöktürmüş.]

KT-D 15 "kırk artukı yėti yolı sülemişyėgirmi süŋüş süŋüşmiş teŋri yarlıkadok üçün ėlligig ėlsiretmiş, kaganlıgıg kagansıratmış, yagıg baz kılmış, tizligig sökürmiş, başlıgıg yüküntürmiş [kırk yedi kez sefer etmiş, yirmi (kez) savaşmış. (Ebedî) gök lütfettiği için yurdu olanı yurtsuz bırakmış, kağanı olanı kağansız bırakmış, düşmanı tâbi etmiş. Asilere diz çöktürmüş, mağrurlara baş eğdirmiş."]

KT-D 18 "kamagı bėş otuz süledimiz üç yėgirmi süŋüşdümüz. Ėlligig ėlsiretdimiz kaganlıgıg kagansıratdımız tizligig sökürtümüz, başlıgıg yüküntürtümüz.[toplamı yirmi beş (kez) sefer ettik. On üç (kez) savaştık. Yurdu olanı yurtsuz bıraktık, kağanı olanı kağansız bıraktık. Asilere diz çöktürdük, mağrurlara baş eğdirdik.]"

Bozkır inancına göre gök nasıl bir

teŋri'den dolayı düzenli ve huzurluysa; yeryüzünde de bir hükümdar olmalı ki düzen ve huzur sağlanabilsin. Bu yüzdendir ki Cengiz Kağan ve Timur gibi sonraki bozkır hükümdarlarının yasalarında da bu anlayışı görebilmekteyiz. Osmanlı'da da bu mefkûre, *"ebed müddet ilelebed pâyidâr devlet"* şeklinde ifâde edilmiştir.

Kağanın halka karşı sorumluluk taşıması

Eski Türk geleneğinde hükümdarın halkına karşı: *"Halkı refah içerisinde yaşatmak, törü'yü (kanunları)düzenleyip uygulayarak dirlik ve düzenliği sağlamak, adaleti temin etmek, savaş gücü ile devleti düzen içinde bulundurmak ve fetihler yapmak"* gibi sorumlulukları vardı (Genç 2002: 56-66).

Oğuz Kağan, bütün seferlerini kendisine rakip / tehlike olarak gördüğü devletlere karşı düzenler. Her galibiyetin sonucunda kendi adamlarını ganimetlere boğarak *"güldürür"*; düşmanlarını da yenmek ve her şeylerini almak suretiyle onların da her şeylerini alarak *"ağlatır"*. Bu durumun örnekleri her seferin sonunda tasvir edilir:

"uruşgu-dun soŋ Oguz Kagan-nuŋ çerig-i-ge, nöker-ler-i-ge, il kün-ige andag ulug ölüg bargu tüşdi kim yüklemek-ke, keltürmek-ke at, kagatır, ud azlık boldı.30/9, 31/1-4 [Savaştan sonra Oğuz Kağan'ın ordusuna, yardımcılarına, halkına o kadar çok ganimet düştü ki onları taşımak ve getirmek için at, katır ve sığır yetmedi.]

"Oguz [Kagan] baş(a)dı, sana-guluk-sız neme-ler yılkı-lar aldı." 35/1-3 [Oğuz Kağan galip geldi, sayısız malmülk ve at kazandı.]*"*

Orhon Yazıtları'nda, kağanın halkına karşı sorumluluklarından biri de onları refaha ulaştırmaktır (Gömeç 2006: 69; Taşağıl 2013: 179). Yazıtlarda, gerek önceki bilgili kağanlar gerekse Bilge Kağan'ın kendisi, halkın refahını yükseltmiştir. Bunu övünçle dile getirmektedir.

KT-G 9, 10 "kagan olortum kagan olorup yok çıgaň bodunug kop kuwratdım çıgaň bodunug bay kıtlım az bodunug üküş kıltım [Tahta oturup yoksul halkı tamamen derleyip topladım. Yoksul halkı zengin ettim. Az halkı çoğalttım.]*"*

KT-D 1 "kişi oglınta üze eçüm apam bumın kagan istemi kagan olormış. olorupan türük bodunıŋ élin törösin tuta bérmiş iti bérmiş. [İnsanoğlunun üzerinde atalarım, dedelerim Bumın Kağan ve) İstemi Kağan tahta oturmuş. Tahta oturup Türk halkının ülkesini (ve) yasalarını tutuvermiş, düzenleyivermişler.]*"*

KT-D 16 "ol töröde éçim kagan olortı éçim kagan olorupan türük bodunug yiçe étdi <yiçe> igit<d>i "[Yasalar gereğince amcam kağan tahta oturdu. Amcam kağan tahta oturunca Türk halkını yeniden düzenledi, yeniden besledi.]*"*

KT-D 29-30 teŋri yarlıkazu kutum bar üçün ülügüm bar üçün ölteçi bodunug tirgürü igit<d>im yalaŋ bodunug tonlug <kıltım> çıgaň bodunug bay kıltım az bodunug üküş kıltım ıgar élligde <…> bodunug kop baz kıltım yag<ı>sız kıltım kop maŋa körti işig küçüg bérür [(ebedî) gök lütfettiği için, talihim olduğu için ölmek üzere olan halkı diriltip besledim. Sırtı açıkta olan halkı giydirdim, yoksul halkı zengin ettim. Az halkı çoğalttım. Kıymetli yurdu <…> halkı tamamen tâbi kıldım. Düşmansız hâle getirdim. Hepsi bana tâbiidi. İşlerini, güçlerini verirler.]*"*

Bozkır kağanlıklarında kağanlık süresiz değildi. Kağan itaat altına aldığı boyların huzur ve emniyetini sağlamakla yükümlüydü. Bu yükümlülük yerine getirildiği müddetçe kendisinde "kut"un devam ettiğine inanılırdı. Ne zaman ki boyların huzur ve emniyeti ihlale uğrarsa ve bu devamlı bir duruma dönüşürse o zaman kağandan "kut"un alındığına kanaat getirilir

ve *"biligsiz"* ve *"yavlak"* olan bu kağanlara karşı isyanlar başlardı. Her iki metinde de kağanların bütün fetih çabaları bağlı boyların huzur ve emniyetlerini sağlamaya bağlanmıştır.

Halkın kağana karşı sorumlulukları (mutlak itaat)

Bozkır kağanlıklarında tebaanın kağana olan itaatinin bir göstergesi de ona hediyeler sunmaktır. Bu hediye sunma olayı, yılın belli zamanlarında (toylarda, şölenlerde) şahsi olarak kağanın kendisine hediyeler sunmak şeklindedir.

Oğuz Kağan, dört bir tarafa elçi gönderip oradaki hükümdar ve beylerden itaatlerini ister. Bu beylerden biri olan Altun Kağan, itaatinin göstergesi olarak sayısız mücevherat sunar.

Uruz Bey'in oğlu, elindeki bütün mücevheratla Oğuz'un huzuruna çıkar ve kendisine itaatini bildirir. Bundan memnun kalan Oğuz Kağan, ona *Saklap* adını verir.

Hükümdara değerli eşyalar sunma Köl Tigin Yazıtı'nda, Köl Tigin'in yuğ törenine pek çok ülkeden temsilcinin katılımı ve beraberlerinde de hediyelerini getirmeleri şeklinde görülür.

KT-K 12 "udar seŋün kelti tawgaç kaganta işiyi likeŋ kelti bir tümen agı altun kümüş kergeksiz kelürti.[General Udar geldi. Çin'in kağanından İşiyi Likeng geldi. On bin (top) ipek, altın (ve) gümüşü fazlasıyla getirdi.]*"*

Bunun yanı sıra Köl Tigin yazıtında boyların kağanın sözlerini almadıkları zaman ya işgale ya da ilticaya mecbur kalındığı hatırlatılmaktadır. Dolayısıyla halkın kağana karşı en büyük sorumluluğu *"kendisini besleyen"* kağanlarına Çin gibi riyakâr ve hilekâr düşmanlara aldanmadan itaat etmeleridir. Her iki metinde kağanların tek düşünceleri egemenlikleri altındaki boyların huzur ve emniyeti olduğu için boyların da bunun bilincinde olmaları istenmektedir.

Ad-unvan verme ritüelinin varlığı

Eski Türk kültüründe, kişi ancak yararlı bir iş yaptığında, kendisini ispat etmiş, yetişmiş kabul edildiğinden asıl ismini o zaman alırdı. Eski Türklerde ad verme ritüeli, hemen hemen bütün kahramanlık metinlerinde görülür. *"Ad verme motifi destan geleneğinde kahramanın epik biyografisini tamamlayan kutsal mahiyetli bir olgudur."* (Bayatlı 2013: 157)

Oğuz Kağan Destanı'nda da ad verme ritüeline uygun olarak Oğuz Kağan, yararı dokunmuş bey ve askerlere yeni adlar ve unvanlar verir. Destanda bunun örneklerine oldukça çok rastlanır:

Saklap: "Maŋa köp altun yumşap sen, baluk-nı yahşı saklap sen, tep tedi. Anuŋ üçün aŋa Saklap at koydı. 23/1-3 [Bana çok altın göndermişsin, şehri de iyi korumuşsun." dedi. Bundan dolayı ona Saklap adını verdi.]"

Kıpçak: "Çerig-de bir y(a)hşı beg bar irdi, anuŋ atı Ulug Ordu Beg irdi. uslug ////// bir ir irdi. [kördi kim bu yirde köp telim] tal-lar köp telim ıgaç-lar [ ] uşol ıgaç-lar [ ] kesdi ıgaç-lar-da yatdı keçdi. Oguz Kagan s(e)vinç atdı, küldi takı aytdı kim ay ay sen mun-da beg boluŋ Kıpçak tegen sen beg boluŋ tep tedi 23/8-9, 24/1-8 [Orduda iyi bir bey vardı, onun adı Ulug Ordu Beg idi. Akıllı…bir kişiydi. Gördü ki bu ülkede birçok söğüt ve birçok … ağaçlar… ağaçlarda yattı, geçti. Oğuz Kağan sevindi, güldü ve "Ey! Sen burada bey ol, sen Kıpçak adlı bey ol" dedi.]"

Karluk: "Çerig-de bir bidük kagas ir beg bar irdi. çalaŋ bulaŋ-dan koruk-maz turur irdi. cörügü-de sogur-gu-da oŋa ir irdi. uşol big tag-lar-ga kirdi, yörüdü, tokuz kün-dün soŋ Oguz Kagan-ga aygır atnı keltür-di. Muz Tag-lar-da köp soguk bolup-dan ol beg kagar-dan sarunmış irdi, ap ak irdi. Oguz Kagan s(e)vinç birle küldü, ayttı kim ay sen munda beg-ler-ge bolgıl başlık ma m(e)ŋlep saŋa at bolsun. Kagar-luk, tep tedi. Köp erdini soyur-

kadı, il-ge-rü kitdi. 27/1-9, 28/1-4 [Orduda çok cesur bir bey vardı. O, darbelerden ve kargaşadan korkmazdı. Uzun yola ve soğuğa karşı dirençli bir kişiydi. O bey dağların içine girdi, yürüdü ve dokuz gün sonra Oğuz Kağana erkek atı getirdi.Muz Tag çok soğuk olduğu için o bey kar ile kaplanmış, bembeyaz olmuştu. Oğuz Kağan sevinç ile güldü ve o beye,"Sen burada beylere lider ol ve sonsuza kadar senin adın Karluk olsun."dedi. (Oğuz Kağan o beye) çok (sayıda) mücevher bağışladı (ve) oradan ayrıldı.]"

Kalaç: "K(i)ne yol-da bedük bir öy kördi, bu öy-nüŋ tagam-ı altun-dan irdi, tuŋ-luk-lar-ı takı kümüş-dün; kalık-lar-ı temür-den irdi-ler irdi. kapulug irdi, açkuç yok irdi.çerig-de [b]ir y(a)hşı çeber ir bar irdi. anuŋ atı Tömürdü Kagul tegen irdi, aŋa carlıg kıldı kim sen munda kal, aç kalık. Açguŋ-dun soŋ kel ordu-ga tep tedi. Mundan aŋa Kalaç at koydı, il-ge-rü ketdi. 28/5-9, 29/1-5 [Sonra giderken yolda büyük bir ev gördü. Bu evin duvarları altından, pencereleri de gümüşten yapılmıştı; çatısı demirdendi. Kapalıydı ve anahtarı yoktu. Orduda çok yetenekli bir kişi vardı. Onun adı Tümürdü Kagul idi. Ona şöyle emretti: "Sen burada kal ve kapıyı aç, açtıktan sonra tekrar orduya katıl." dedi. Bunun üzerine ona Kalaç adını verdi ve oradan ayrıldı.]"

Kangalug: "Oguz Kagan başadı, Çürçet kagan-nı basdı, öltür-di, başın kesdi. Çürçet il kün-in öz agızı-ga bakıntur-dı. u[ru]şgu-dun soŋ Oguz Kagan-nuŋ çerig-i-ge, nöker-ler-i-ge, il kün-ige andag ulug ölüg bargu tüşdi kim yüklemek-ke, keltürmek-ke at, kagatur, ud azlık boldı. [m]unda Oguz Kagan-nuŋ çerigi-de uslug, y(a)şkı bir çeber kişi bar irdi. anuŋ atı Barmak-lıg Çosun Billig irdi. bu çeber bir kaŋa capdı. kaŋa üstün-de ölüg [ba]rgu-nı koydı. kaŋa başı-da tirig bargu-nı koydı. tarıtdı-lar kitdi-ler. nöker-ler-nüŋ, il künnüŋ kamagı munı kördi-ler, şaşdı-lar. kaŋa-lar takı capdı-lar. munlar kaŋa yörümekde kaŋa kaŋa söz bire turur irdi-ler irdi. anuŋ üçün anlar-ga Kaŋa at koydılar. Oguz Kagan kaŋa-lar-nı kördi, küldi takı aytdı kim kaŋa {kaŋa} birle ölüg-ni tirig y(ö)rügür-sün, Kaŋalug s(a)ŋa at bolguluk, kaŋa belgür-sün tep tedi kitdi.30/6-9, 31/1-9, 32/1-1-9. [Oğuz Kağan galip geldi, Çürçet Kağanı zapt etti, öldürdü ve başını kesti. Çürçet halkını kendisine bağladı. Savaştan sonra Oğuz Kağanın ordusuna, yardımcılarına, halkına o kadar çok ganimet düştü ki onları taşımak ve getirmek için at, katır ve sığır yetmedi. O zamanlarda Oğuz Kağanın ordusunda akıllı ve çok kabiliyetli bir kişi vardı. Onun adı Barmaklıg Çosun Billig idi. Bu kabiliyetli kişi bir araba yaptı. Arabanın üzerine cansız ganimetleri koydu. Arabanın ön kısmına ise canlı ganimetleri koydu. Arabayı çektiler. Onun maiyetinin ve halkının tamamı bunu gördü ve şaşırdı. Başka arabalar da yaptılar. Bunlar araba giderken "araba araba" diye bağırıyorlardı. Bundan dolayı onlara Kanga adını verdiler. Oğuz Kağan arabaları gördü, güldü ve o kişiye "Araba ile ölüyü canlı gibi yürütüyorsun, senin adın Kangalug olmalı ki araba var olsun.]"

Eski Türklerde yararlı işler yapan komutan ve askerlere ad ve unvan bahşetme geleneğinin Orhon Yazıtları'ndaki örneği ise Bars Bey'dir.

KT-D 20 "bars beg erti kagan at bunta biz bėrtimiz.[Bars beydi. Kağan unvanını burada biz verdik.]"

KT-D26, 27 kaŋımız èçimiz kaz[ganmış bodun atı küsi yok bolmazun] tėyin türük bodun üçün tün udımadım, küntüz olormad<ım>[Babamızın (ve) amcamızın elde ettiği halkın adı, sanı yok olmasın diye Türk halkı için gece uyumadım, gündüz oturmadım.]*"*

Atlı yaşam tarzı

At, bozkır kültürünün olmazsa olmazıdır. Kaşgarlı Mahmud'daki *"kuş kanadıyla, er atıyla"* özdeyişi, atın bozkırlı için önemini özetler mahiyettedir.

Oğuz Kağan Destanı'nda, Oğuz'un daha çocukluğunda at sürüleri güttüğü ve onlara bindiği kaydedilmiştir. Oğuz Kağan, atını *Muz Tagı'*nda kaybeder. Askerlerinden biri dokuz gün soğuk bir yer olan Muz Tagı'nda Oğuz Kağan'ın atını, arayıp bulup getirir. Askerin her tarafının karla kaplı olduğunu gören Oğuz Kağan, bu hizmeti karşılığı kendisine *Karluk* adını verir.

Orhon Yazıtları'nda, Oğuz Kağan Destanı'ndaki gibi atlar renklerine göre adlandırılmışlardır (Togan 1982: 90).

Köl Tigin Yazıtı'nda, Köl Tigin'in savaşırken bindiği atlar isimleriyle birlikte kaydedilmiştir ki bu atların toplumdaki önemini de göstermektedir. Buna göre Köl Tigin'in savaşlarda kullandığı atlar şahsi (özlük) atlar ve diğer (başkalarının) atları şeklinde ikiye ayrılmıştır: Şahsi atları şunlardır: *1.Alnı Akıtmalı Boz At, 2.Azman At, 3.Az Yağız At, 4.Öksüz Ak At.*

Diğer (başkalarının) atları ise şunlardır: *1. Tadık Çor'un boz atı, 2.İşwara Yamtar'ın boz atı, 3. Yegen Silig'in kedimlig doru atı, 4. Bayırku'nun ak aygırı, 5. Alp Salçı'nın ak atı.*

Atlı göçebe kültüründe her savaşçının birden fazla atı olurdu. Bu atlar şüphesiz ki en güçlülerinden seçilirdi. Fergana'nın *"kan terleyen atları"* bu anlamda meşhurdu.

Kurt motifi

Bilindiği gibi Köktürkler'in türeyiş ile ilgili inançlarından biri de kurt ile ilgilidir (Ögel 2014: 22). Ögel'e göre*"kurt, Türk mitolojisinin en önemli sembolüdür."* (Ögel 2014: 45). Bu yüzden kurt, bozkır kültüründe kutsal olarak kabul edilmiştir.

Oğuz Kağan Destanı'nda kurt ongu ön plandadır. Kurt, Oğuz Kağan ile konuşur, ona yol gösterir. Kurt, Tanrı adına kılavuzluk yapmaktadır. Ayrıca Oğuz Kağan, doğduğunda beli kurt beli gibidir:

"adakı ud adakı teg, bi-leri böri biller-i teg, yargı kiş yargı teg, kögüzü adug kögüzü teg irdi. bedeni-nüŋ kamagı tülüklüg erdi. yılkı-lar küde-ye turur irdi, atlar-ga mine turur irdi. k(i)y(i)k av avla-ya turur irdi 2/3-8 [ayak(lar)ı sığır ayağı gibi, beli kurt beli gibi, sırtı samur sırtı gibi, göğsü ayı göğsü gibiydi. Vücudunun tamamı tüylerle kaplıydı. At sürüleri güderdi (ve) atlara binerdi. Vahşi hayvanları avlardı.]

Orhon Yazıtları'nda da kurt ongu görülür. Köl Tigin metninde II. Köktürk devletini kuran Kutluk (İlteriş)'un askerleri kurda benzetilmiştir.

KT-D 12 "teŋri küç bėrtök üçün kaŋım kagan süsi böri teg ermiş, yagısı koň teg ermiş [(ebedî) gök güç verdiği için babam kağanın ordusu kurt gibiymiş, düşmanı koyun gibiymiş.]*"*

Toy (kurultay)

Eski Türklerde toy, çok önemli bir toplanma şöleniydi. Âdeta bir meclis hüviyetine bürünür, toy bütün boy ve emirlerin katılımıyla gerçekleşirdi. Birlikte yeme içmenin yanı sıra kağan seçimi, hediyeleşme, tapınma, taltifler toylarda yapılan ritüeller arasındaydı. Cengiz Kağan, kurultayda hem adını hem unvanını almıştır.

Oğuz Kağan Destanı'nın başında Oğuz Kağan toy verir ve burada toplanan beylere ve halkına hedeflerini açıklar:

"men sin-ler-ge boldum kagan; alalıŋ ya takı kalkan; tamga biz-ge bolsun buyan; kök böri bolsun-gıl uran; temür cıdalar bol orman; av yirde yörüsün kulan; takı taluy takı müren; kün tug bol-gıl kök korıkan, tep tedi.11/6-9, 12/1-3. [Ben sizlere kağan oldum; yay ve kalkanları ala-

lım; damgamız bize şans getirsin; bozkurt naramız olsun; demir mızraklar orman gibi çok olsun; yabani atlar av yerinde yürüsün; işte deniz; işte ırmak; güneş, bayrak; gök, çadır olsun." dedi.]

Destanın sonunda da oğullarıyla, askeri ve halkıyla toplanır yeme içme olur. Ülkesini oğulları arasında paylaştırır. Ardından destan onun şu nutkuyla sona erer:

"[ay og]ul-lar köp m(e)n aşdum, uruşgu-lar köp men kördüm, cıda bile köp ok atdım, aygır b(i)rle köp yörüdüm, duşman-lar-nı ıgla-gurdum, dost-lar-umnı m(e)n külgürdüm, kök teŋri-ge men ötedim, sen-ler-ge bire men yurdu[m, tep tedi.] 42/3-7 [Ey oğullarım, ben çok yaşlandım, çok savaş gördüm, mızrak ile çok ok attım, at ile çok yürüdüm, düşmanları ağlattım, dostlarımı güldürdüm. Tanrıya borcumu ödedim. Yurdumu size veriyorum." dedi.]"

Köl Tigin ve Bilge Kağan Yazıtları'nın tamamı, vasiyetname niteliğinde birer nutuktur. Bilge Kağan'ın taşa kazınmış her bir sözü, okuyucuya / gelecek kuşaklara uyulacak birer yasa niteliğinde kılavuz sözdür. Bu yüzden sonraki kuşakların bu bengü taşlara bakarak ona göre davranılması istenmektedir:

KT-G 10, 11 türük begler bodun bunı èşidiŋ. Türük bodun tèrip èl tutsıkıŋın bunta urtum yaŋılıp ölsikiŋin yeme bunta urtum neŋ neŋ sawım < bar> erser beŋgü taşka urtum aŋar körü biliŋ türük amtı bodun begler bödke körügme begler gü yaŋıltaçı siz [Türk beyleri (ve) halkı bunu dinleyin: Türk halkını bir araya getirip ülke kuracağınızı buraya kazıdım(yazdım), yanılıp öleceğinizi de buraya kazıdım (yazdım). Ne kadar sözüm varsa ebedî taşa kazıdım (yazdım). Ona bakarak anlayın. Şimdiki Türk halkı (ve) beyleri, bu zamandaki (hâlihazırdaki) itaatkâr beyler sizler mi yanılacaksınız?]*"*

Sonuç

Türk edebiyatının aynı zamanda ilk yazılı nutuk metni (Ercilasun 2007c: 97-104) olan Orhon Yazıtları, bilindiği gibi VII. yy.la; Uygur harfli Oğuz Kağan Destanı ise XIV. – XV. yüzyılla tarihlendirilmektedir.

İki bozkır metnini karşılaştırdığımızda benzer pek çok nokta olması şaşırtıcı değildir. Bu durum, Orhon Yazıtlarındaki kültürel kodların, destanın yazıya geçirildiği geç dönemde bile devam ettirildiğini göstermesi açısından önemlidir.

Her iki metin de Türk bozkır kültürünü yansıtan temel metinlerdir. Bu metinlerin arasında uzun zaman olmasına karşın, ortak pek çok noktayı taşımış olmaları, aynı kültürün metinleri olduklarının göstergesidir. Metinlerin bozkır (atlı göçebe) medeniyetinin temel birçok ögesini bulundurmaları, bu kültürün sağlamlığını ve canlılığını da göstermektedir.

Türk bozkır kültürü, sadece Ötüken ile sınırlı kalmamış, ilk İslamî devletlerde de canlılığını korumuştur. İlk İslamî devletler din ve bölge farklılığına rağmen, Taşağıl'ın deyimiyle *model devlet* Köktürk devletinin kültürünü yaşatmaya devam ediyorlardı. Türkler, her ne kadar yerleşik hayata geçmişlerse de bozkır kültürünü gittikleri yerlere de taşımışlardır. Her iki metin bunun tipik birer örneğidir.

NOTLAR

1. Tunga-Alp (Afrasyap) Destanı ile Oğuz Kağan Destanı arasındaki benzerliğe Togan da dikkat çekmiştir. (Togan 1981: 109)
2. Uygur Harfli Oğuz Kağan Destanının Türkçe ilk bilimsel yayını W.Bang- R.R. Arat tarafından yapılmıştır (1936). Bang-Arat metnini daha sonra Ergin de yayımlamıştır (1988).
3. Zeki Velidi Togan, Reşideddin'in Oğuznamesi üzerine son halini vermeden vefat edince eser öğrencisi Tuncer Baykara tarfından yayınlanmıştır (Togan 1982).Reşiddedin'in eserine dayandırılarak yapılmış en son çalışma Tufan Gündüz'e aittir (Gündüz 2017).

4. Özellikle Prof. Dr. Necati Demir'in son yıllardaki Oğuznamelerle ilgili kitap halindeki çalışmaları zikredilebilir: Demir-Özkan: .2015;Demir: 2016a; Demir: 2016b; Demir: 2018.
5. Oğuz Kağan Destanı için; F. Ağca'nın "Uygur Harfli Oğuz Kağan Destanı"; Orhon Yazıtları için ise E. Aydın'ın "Orhon Yazıtları" adlı yayını kullanılmıştır.
6. Türklerde cihan hâkimiyetinin kökleri için bkz. Turan: 1969.

KISALTMALAR

BK D: Bilge Kağan Yazıtı, Doğu yüzü.
KT D: Köl Tigin yazıtı, Doğu yüzü.
KT G: Köl Tigin Yazıtı, Güney yüzü.
KT K: Köl Tigin Yazıtı, Kuzey yüzü.

KAYNAKÇA

Ağca, Ferruh. "Eski Türkçe Kö:k Teŋri ve Kö:k Kalık İkilemeleri Üzerine". *Türkbilig Dergisi*. 2015. 30: 201- 221.

Ağca, Ferruh. *Uygur Harfli Oğuz Kağan Destanı. Metin-Aktarma-Notlar-Dizin-Tıpkıbasım.* Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 2016.

Aydın, Erhan. *Orhon Yazıtları*. (Köl Tigin, Bilge Kağan, Tonyukuk, Ongi, Küli Çor). İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2017.

Arat, Reşid Rahmeti (W. Bang ile birlikte). "Oğuz Kağan Destanı". *Makaleler*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1987. s. 605- 672.

Bakır, Abdullah. Yazıcızâde Ali. *Tevârîh-i Âl-i Selçuk.* [Oğuznâme –Selçuklu Tarihi]. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2017.

Bayat, Fuzuli. *Oğuz Destan Dünyası. Oğuznamelerin Tarihî, Mitolojik Kökenleri ve Teşekkülü.* İstanbul: Ötüken Yayınları, 2013.

Bilgin, Azmi. "Gök Tanrısı Terimi Üzerine". *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 2005. 4: 189-197.

Demir, Necati - Aydoğdu, Özkan. *Oğuzname*. [Kazan Nüshası]. (İnceleme-Metin-Dizin-Tıpkıbasım). İstanbul: Kesit Yayınları, 2015.

Demir, Necati. *Oğuz Kağan Destanı*. İstanbul: Ötüken Yayınları, 2016a.

Demir, Necati. *Oğuzname. (İngiltere Nüshaları). İnceleme-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım*. İstanbul: H Yayınları, 2016b.

Demir, Necati. *Türklüğün Binlerce Yıllık Anayasası. Oğuz Kağan Töresi.(Vasiyetleri ve Öğütleri).* İstanbul: Ötüken Yayınları, 2018.

Esin, Emel. *Türk Kozmolojisine Giriş*. İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2001.

Ercilasun, Ahmet Bican. "Dede Korkut Kitabı İle Oğuz Destanı Arasındaki Münasebetler". *Makaleler. Dil – Destan – Tarih - Edebiyat*. Yayına Hazırlayan: Ekrem Arıkoğlu. Ankara: Akçağ Yayınları, 2007a. s. 460-485.

Ercilasun, Ahmet Bican. "Oğuz Kağan Destanı Üzerine Bazı Düşünceler". Makaleler. Dil – Destan – Tarih - Edebiyat. Yayına Hazırlayan: Ekrem Arıkoğlu. Ankara: Akçağ Yayınları, 2007b. s. 448-452.

Ercilasun, Ahmet Bican. "Köl Tigin Yazıtı Bir Nutuk Metni midir?". *Makaleler. Dil – Destan – Tarih - Edebiyat*. Yayına Hazırlayan: Ekrem Arıkoğlu. Ankara: Akçağ Yayınları, 2007c. s. 97-104.

Ergin, Muharrem. *Oğuz Kağan Destanı*. (Tercüme Metin, Sözlük). Ankara: Hulbe Yayınları, 1988.

Genç, Reşat. *Karahanlı Devlet Teşkilatı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2002.

Gömeç, Saadettin. Türk Kültürünün Ana Hatları. Ankara: Akçağ Yayınları, 2006.

Gömeç, Saadettin.. *Türk'ün Atası. Oğuz Kağan*. İstanbul: Erdem Yayınları, 2018.

Gündüz, Tufan. *Oğuz Kağan Destanı. –Reşidedin Oğuznâmesi-. Tercüme, Giriş ve Notlar*. İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2017.

Kafesoğlu, İbrahim. *Türk Milli Kültürü*. 23 Baskı. İstanbul: Ötüken Yayınları, 2003.

Karatay, Osman. "Oğuz Han'ın Kimliği ve Tarih Kişiliği Üzerine". *İlk Oğuzlar. Köken, Türeyiş ve Erken Tarihleri Üzerine Çalışmalar*. Hazırlayan: Umut Üren. İstanbul: Ötüken Yayınları, 2017. s. 41-58.

Kargı Ölmez, Zuhal. *Ebulgazi Bahadır Han. Şecere-i Terâkime (Türkmenlerin Soykütüğü)*. İstanbul: Simurg Yayınları, 1996.

Koca, Salim. "Oğuz Kağan Destanının Türk Kültür Tarihi Bakımından Değeri". *Selçuklu Devri Türk Tarihinin Temel Meseleleri*. Yayına Hazırlayanlar: Arş. Gör. Selcen Koca - Arş. Gör. İsa Sarı. Ankara: Berikan Yayınları, 2011.

Mürsel, Öztürk. Ebu Bekr-i Tihranî. Kitab-ı Diyarbekriyye. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014.

Ögel, Bahaeddin. *Türk Mitolojisi*. I. Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014.

Sümer, Faruk. *Oğuzlar. Türkmenler. Tarihleri. Boy Teşkilatı. Destanları*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, 2016.

Tekin, Talat. *Orhon Yazıtları. Kül Tigin, Bilge Kağan, Tunyukuk*. İstanbul: BilgeSu Yayınları, 2017.

Togan, Zeki Velidi. *Umumî Türk Tarihi'ne Giriş*. 3. Baskı. İstanbul: Enderun Kitabevi Yayınları, 1981.

Togan, Zeki Velidi. *Oğuz Destanı. Reşideddin Oğuznâmesi. Tercüme ve Tahlili*. İstanbul: Enderun Kitabevi Yayınları, 1982.

Taşağıl, Ahmet. *Kök Tengri'nin Çocukları. (Avrasya Bozkırlarında İslam Öncesi Türk Tarihi).* İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2013.

Unat, Faik Reşit – Köymen, Mehmed A. Mehmed Neşrî. *Kitâb-ı Cihan-nümâ. Neşri Tarihi*. I. Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1987.

Yavuz, Kemal - Saraç, M.A. Âşık Paşazade. *Osmanoğulları'nın Tarihi*. İstanbul: K Kitaplığı Yayınları, 2003.